

‘મંગલાચરણ કૃત ‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય’ ઔ શ્રીજિનાય નમઃ શ્રીમદ્-અમૃતચંદ્રાચાર્ય દેવવિરચિત પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય આચાર્યકલ્પ શ્રી પં. ટોડરમલ્લજીકૃત ભાષાવચનિકાનો ગુજરાતી અનુવાદ’ ટોડરમલ્લજીએ કહ્યું છે એનો ભાષાનુવાદ છે. મંગલાચરણ, મંગલાચરણ પણ ઝીણું છે. દેવ-શાસ્ત્ર ને ગુરુ ત્રણને વંદન કરે છે. જે શાસ્ત્રની રીત છે ને પહેલી? દેવ-શાસ્ત્ર ને ગુરુ. પહેલા દેવને લીધા છે. અમૃતચંદ્રાચાર્ય ભલે નામ આપ્યું પણ પહેલા દેવ લીધા છે.

(દોહા) - પરમ પુરુષ નિજ અર્થને, સાધિ થયા ગુણવંદ;

આનન્દામૃતચન્દ્રને, વંદું છું સુખકંદ. ૧

નીચે એનો અર્થ કર્યો છે. ‘જે પરમ પુરુષ નિજ સ્વરૂપ સાધીને...’ દેવની મુખ્ય વાત છે. જે કોઈ આત્મા પરમ આત્મા પોતાના શુદ્ધ આનંદ સ્વરૂપને અંતર સાધીને શુદ્ધગુણ સમૂહ વંદ, શુદ્ધગુણના વંદ-સમૂહરૂપે થયા. પર્યાયમાં અનંત ગુણની નિર્મળતા જેને પ્રગટ થઈ છે. એ શુદ્ધ-ગુણ-પર્યાય અહીં લેવા છે. ગુણ તો ત્રિકાળ છે પણ જેને શુદ્ધ ગુણ સમૂહ પ્રગટ થયા છે એટલે પર્યાયરૂપે જેને પરિણમ્યા એવા દેવ. ‘તે સુખકંદ આનંદસ્વરૂપ’ એવા

તે સુખના કંદ ‘આનંદસ્વરૂપ શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્યને વંદું છું. ૧.’ ઇ તો નામ એમનું આપ્યું છે પણ અમૃતચંદ્રાચાર્ય (એટલે) મૂળ તો પરમાત્મા છે. અમૃતચંદ્રાચાર્ય એવા દેવને વંદું છું એમાં અમૃતચંદ્રાચાર્ય પણ ભેગા આવી ગયા. મૂળ તો દેવને વંદન છે. વાણીમાં જરી અટપટી ભાષા છે. મૂળ તો શાસ્ત્રને-વાણીને વંદન કરે છે.

બાની બિન બૈન ન બને, બૈન બિના બિન નૈન;

નૈન બિના ના બાન બન, નમો બાનિ બિન બૈન. ૨

ભાષા જુદી છે. ‘બાની બિન બૈન ન બને, વાણીનો યોગ ન હોય તો વર્ણન થાય નહીં,...’ બાણી બિન બૈન ન બને, વાણીના યોગ વિના વચન થાય નહિ. ‘બૈન બિના બિન નૈન; અને જિનવાણીના વર્ણન વિના જ્ઞાનચક્ષુ ન હોય,...’ બિન નૈન, એમ. જિનવાણી વિના આત્માને જ્ઞાનચક્ષુ પ્રગટ થાય નહિ, જ્ઞાનચક્ષુ હોય નહિ. ‘નૈન બિના ના બાન બન, અને ભાવભાસનરૂપ જ્ઞાનચક્ષુ વિના’ નૈન એટલે જ્ઞાનચક્ષુ ‘(નૈન બિના ના બાન બન,) વિના વર્ણનને નિમિત્ત કહી શકાતું નથી,...’ ભાવભાસનરૂપ (વિના) વાણી એને બરાબર વાણી કહેવાતી નથી એમ કહે છે. ભાવભાસન વિનાની વાણી એ વાણી કહેવાતી નથી, એમ કહે છે. આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપ એવું ભાવભાસન છે તેને જિનવાણીને વાણી કહેવામાં આવે છે, બાકી બીજાને વાણી કહેતા નથી. અને ‘નમો બાનિ બિન બૈન.’ બિન બૈન. વાણી વિના એટલે ‘નિરક્ષરી...’ બિન બૈન એટલે નિરક્ષરી એવી વાણીને નમો નામ નમસ્કાર કરીએ છીએ. વાણી એટલે શાસ્ત્ર. નમો વાણી બિન બૈન. એમ કે વાણી વિના જે નિરક્ષરી વાણી છે ભેદ વિનાની એવી વાણીને નમસ્કાર કરે છે.

હવે ત્રીજા ગુરુને નમસ્કાર કરે છે. શાસ્ત્રની શક્તિ છે. ટોડરમલ્લજી કહે છે.

ગુરુ ઉર ભાવૈ આપ પર, તારક, બારક પાપ;

સુરગુરુ ગાવૈ આપ પર, હારક વાય કલાપ. ૩

‘શ્રીગુરુ કેવા છે? કે હૃદયમાં સ્વ-પર ભેદવિજ્ઞાન ભાવે છે,...’ જુઓ! એની વ્યાખ્યા. ‘ગુરુ ઉર ભાવૈ આપ પર,...’ ભાવે છે અને ગાવે છે એ બે અર્થ કરશે. ‘ગુરુ ઉર ભાવૈ આપ પર,...’ પોતે પોતાના ભાવને સ્વને, પરને ભેદ કરે છે. ઇ ભેદને પૂરું થઈ ગયું છે, ગુરુ હજી સ્વ-પરને સાધે છે, ભેદજ્ઞાન કરે છે અંદરથી. ભાવમાં રાગથી સ્વભાવને જુદો પાડીને ભેદજ્ઞાન કરે છે. ‘તારક છે,...’ એ જગતના જીવને તારનાર છે. ‘તારક છે, પાપનું નિવારણ કરનાર છે;...’ પોતાના પાપનું નિવારણ અને બીજાને પણ સમજાવીને પાપનું નિવારણ કરનારા છે.

‘સુરગુરુ ગાવૈ આપ પર,...’ એ ‘વચનબલી વાદીને જીતનારા જે સુરગુરુ તેઓ ભેદવિજ્ઞાન ગાય છે...’ લ્યો! સમજ્યા? ‘હારક વાય કલાપ.’ વાદી નામ વચનબળી જે વાદી એને પણ જીતનારા એવા જે સુરગુરુ તેઓ ભેદવિજ્ઞાન ગાય છે, ભેદવિજ્ઞાનને ગાય છે, ભેદવિજ્ઞાની

સુખી છે. મૈં નમો, શ્રીગુરુની વ્યાખ્યા કરી. એ તો સાધારણ વ્યાખ્યા કરી કે ગુરુ કેવા હોય. આપ પરની વ્યાખ્યા જુદાઈની હતી.

મૈં નમો નગન જૈન જિન, જ્ઞાન ધ્યાન ધન લીન;

મૈન માન વિન દાનધન, એન હીન તન છીન. ૪

શબ્દો પણ આકરા છે. ‘હું જિનમુદાધારક જૈન...’ ને ‘નમો નગન જૈન જિન,...’ ‘નગન મુનિ દ્વિગંબર સંત છે જે જિનમુદાના ધારક છે એને હું નમસ્કાર કરું છું...’ ‘જ્ઞાન ધ્યાન ધન લીન;...’ જે જ્ઞાન અને ધ્યાનરૂપી ધનમાં લીન છે. ધન છે ધન. કેવું? જ્ઞાન અને ધ્યાનરૂપી ધન જેને છે. સાચી સમજણ અને અંતર એકાગ્રતા. એવું જે જ્ઞાન અને ધ્યાનરૂપી ધન એના ‘સ્વરૂપમાં જે મુનિ લીન છે,...’ જુઓ! આ વ્યાખ્યા મુનિની. આ મુનિ કહેવાય છે. પછી મૈન માન છે ને? ‘મૈન માન વિન દાનધન,...’ વળી ‘કામ, માન (અર્થમાં છે) (ધમંડ, કર્તૃત્વ, મમત્વ)થી રહિત,...’ છે. મૈન એટલે માનથી રહિત. મેઘ અને દાનધન, દાનમાં ધન છે. મેઘ વૃષ્ટિ વરસાવનારા છે.

‘ધર્મોપદેશની વૃષ્ટિ કરનારા, મેઘ સમાન છે...’ ધર્મોપદેશની વૃષ્ટિ કરનારા ગુરુ છે. એ વાણીની વ્યાખ્યા થઈ. પાપ રહિત અને ક્ષીણકાય છે. કેવા છે મુનિ? એને પાપ નથી અને ક્ષીણકાય એટલે ‘કષાય ક્ષીણ છે અને કાયા ક્ષીણ છે...’ બે અર્થ કર્યા ‘તથા જ્ઞાનસ્વરૂપમાં બેહદ પુષ્ટ છે. ૪.’ લ્યો! એમ ... તન ક્ષીણ-શરીર નબળુ પડી ગયું છે, કાર્માણ શરીર આદિ, વિકાર આદિ બધા નબળા પડી ગયા છે, ક્ષીણ થઈ ગયા છે અને ક્ષીણ થઈ જ્ઞાનસ્વરૂપમાં બેહદ પુષ્ટ સ્વરૂપ છે. અહીં ક્ષીણ થઈ ગયું પણ અહીં પુષ્ટ થયા છે. એ માથે આવી ગયું છે ને? ‘જ્ઞાન ધ્યાન ધન...’ ... અંદર કૃષ થઈ ગયું છે, અહીં પુષ્ટ થયું છે. આત્માના શુદ્ધ આનંદ સ્વરૂપમાં પુષ્ટી થઈ છે, અને બહારના કષાય ને કાયા કૃષ થઈ ગયા છે. લ્યો! એટલું તો હિન્દીમાં ટોડરમલજીએ દેવ શાસ્ત્ર ને ગુરુ ત્રણ વિશે કહ્યું.

કોઈ નર નિશ્ચયથી આત્માને શુદ્ધ માની,

થયા છે સ્વચ્છંદ ન પિછાને નિજ શુદ્ધતા;

કોઈ તો એવા છે એકલા નિશ્ચયને શુદ્ધ માની અને શુદ્ધ જ આત્મા છે, પર્યાયની શુદ્ધતા કરવાનું યથાર્થ કહેતા નથી. એકલો આત્મા શુદ્ધ... શુદ્ધ... શુદ્ધ... શુદ્ધ... શુદ્ધ... પણ કેવી રીતે શુદ્ધ? દ્રવ્ય-ગુણ શુદ્ધ કે પર્યાય શુદ્ધ? એમ નિશ્ચયથી આત્માને પર્યાયથી પણ અવસ્થાથી શુદ્ધ માની, ‘થયા છે સ્વચ્છંદ...’ એ અશુદ્ધતા ટાળવા પ્રયત્ન કરતા નથી અને આત્મા શુદ્ધ છે (એમ માનીને) સ્વચ્છંદી-નિશ્ચિયાભાસી થઈ જાય છે. ‘થયા છે સ્વચ્છંદ ન પિછાને નિજ શુદ્ધતા;’ મારી શુદ્ધતા પર્યાય છે પ્રગટ થઈ છે કે નહિ એને જાણતા નથી. દ્રવ્ય-ગુણ શુદ્ધ છે, દ્રવ્ય-ગુણ શુદ્ધ છે, બધું શુદ્ધ છે એમ માનીને સ્વચ્છંદ કરીને પોતાની નિર્મળ દશાની શુદ્ધતાને જાણતા નથી. (એને) નિશ્ચિયાભાસી અજ્ઞાની કહેવામાં આવે છે.

કોઈ વ્યવહાર દાન તપ શીલ ભાવને જ

લ્યો! ચાર બોલ થયા. આ લોકોમાં આવે છે ને? દાન, તપ ને શીલ, ભાવ. બધા કહે છે, દાન, તપ, શીલ, ભાવ એ ધર્મ છે.

કોઈ વ્યવહાર દાન તપ શીલ ભાવને જ

આત્માનું હિત માની છાંડે નહિ મૂઢતા;

દાનમાં ધર્મ માને, બાહ્ય તપ આદિમાં ધર્મ માને, તે વ્યવહાર આચરણમાં ધર્મ માને, ભાવ એટલે શુભભાવ આદિને ધર્મ માને. એ આત્માનું હિત માને, એમાં આત્માનું હિત છે. ઇ તો શુભભાવ છે. દાન, તપ, શીલ અને ભાવ, ચાર આવે છે ને શ્વેતાંબરમાં? દાનના ચાર પ્રકાર. વ્યવહારદાન એમ ભાષા છે ને? કોઈ વ્યવહારદાન, એમ. પાછું પેલું નિશ્ચયદાન અંદર રહી જાય છે, ઇ તો જુદું છે. ‘વ્યવહાર દાન તપ શીલ ભાવને જ...’ વ્યવહારભાવને હોં! ભાષા છે ને! કોઈ વ્યવહાર દાન, વ્યવહાર તપ, વ્યવહાર શીલ અને વ્યવહારભાવ, એમ. વ્યવહારને જ ‘આત્માનું હિત માની’. જો આણે લખ્યું છે ને મખ્મનલાલજીએ કાઢી નાખ્યું છે. એને અહીં કાઢી નાખ્યું. આવા ને આવા ગોટા કરે. ઇ પોતે ટીકા કરનાર છે ને એટલે આ કાઢી નાખ્યું.

‘આત્માનું હિત માની’ એ દાનને ધર્મ માને, તપ એ ધર્મ માને, શીલ એટલે વ્યવહાર આચરણ, બ્રહ્મચર્યને ધર્મ માને ને ભાવને વ્યવહારભાવ એટલે શુભભાવ, વ્યવહારભાવ એટલે શુભભાવ એને ‘આત્માનું હિત માની છાંડે નહિ મૂઢતા’ એ આત્મજ્ઞાન કરતો નથી. મૂઢતા અને બાહ્ય આત્મપણાને છોડતો નથી. આવા ચાર પ્રકાર કરે તે બહિરાત્મા છે. મૂઢતા નથી છાંડતો. જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ નિષ્ક્રિય રાગથી રહિત છે એને જાણતો નથી. એમાં કેટલો આનંદ. જુઓને! કેટલું એનું શરૂઆતના ઉપોદઘાતમાં કેટલું ભર્યું છે. અત્યારના ટીકા કરનાર ગોટા મારે. સમજાણું? આત્માનું હિત માની વ્યવહારભાવમાં, વ્યવહારદાનમાં, સાધુને આહાર દેવાય, લ્યો! લેવાય, એમાં આત્માનું હિત છે, આત્માને સંવર-નિર્જરા થાય છે અથવા ... એવા વ્યવહારતપના બધા પ્રકાર લેવા. અનશન, ઉણોદરી, ત્યાગનો વિકલ્પ બધો વ્યવહાર. એવા વ્યવહાર દાન, તપ, શીલ પ્રકૃતિનો સંબંધ વ્યવહાર. શુભભાવ એટલે બ્રહ્મચર્ય. ‘ભાવને જ (શુભભાવને જ) આત્માનું હિત માની છાંડે નહિ મૂઢતા;’ પોતાની મૂઢતા છાંડતો નથી.

કોઈ વ્યવહારનય-નિશ્ચયના મારગને

ભિન્ન ભિન્ન જાણીને કહે છે નિજ ઉદ્ધતા;

જુઓ! હવે આવ્યું. કેટલાક તો વ્યવહાર ને નિશ્ચયના મારગને જુદા જુદા જાણે. પહેલો થાય વ્યવહાર ને પછી થાય નિશ્ચય, એમ જુદા જુદા માર્ગ માને છે. જુદા નથી એક સાથે છે. નિશ્ચય અભેદ છે ને વ્યવહાર ભેદ એક સાથે છે. એને ઠેકાણે જુઓ, અત્યારે આનાથી તદ્દન વિરુદ્ધ છે. ‘કોઈ વ્યવહારનય-નિશ્ચયના મારગને...’ વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ ને નિશ્ચય

મોક્ષમાર્ગને ભિન્ન ભિન્ન જાણે છે. એમ જ કહે છે. પહેલો વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ જુદો હોય, નિશ્ચય માર્ગ જુદો હોય. સાથે બે હોય? વ્યવહાર માર્ગ સાધન છે એને કરતાં કરતાં સાધ્ય નિશ્ચય પ્રગટ થાય. એને ટોડરમલ્લજી ના પાડે છે, ભાઈ! એમ છે નહિ. એમ ન હોય. એ તો ફક્ત ભેદ છે. નિશ્ચયના સ્વરૂપનું સાધન, એમાં જરી ભેદ રહી જાય છે એને વ્યવહાર કહે છે પણ જુદો જુદો મારગ છે, વ્યવહાર પહેલો, નિશ્ચય પછી. વ્યવહાર સાધન ને નિશ્ચય સાધ્ય પછી થાય એમ છે નહિ. જુઓ! એક લીટીમાં ઘણું સમાડી દીધું.

‘ભિન્ન ભિન્ન જાણીને કહે છે નિજ ઉદ્ધતા;...’ એ પોતાની ઉદ્ધતાઈ છે, એમ કહે છે. ભગવાનના માર્ગને સમજતો નથી, ઉદ્ધતાઈ છે. આ બહુ સરસ વાત છે, જુઓ! ‘ભિન્ન ભિન્ન જાણીને કહે છે નિજ ઉદ્ધતા;...’ એની વાત માને નહિ. વ્યવહાર પહેલો ભિન્ન અને નિશ્ચય ભિન્ન, એમ કહેવું છે. એકસાથે છે. સમજ્યા ને? એકતા છે, જુઓ! આમાં કહેશે. ‘નિશ્ચય અને વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગની એકતારૂપ ઉપદેશ જેમાં છે...’ પહેલી ગાથાની ઉપર, પહેલી ગાથાની ઉપર. ‘એકતારૂપ ઉપદેશ જેમાં છે...’ એકતા એટલે સાથે છે, એમ. એકતા એટલે બે સાથે છે, આગળ-પાછળ નથી. વ્યવહાર પહેલો ને નિશ્ચય પછી એમ હોય શેનું પણ? તત્ત્વની દૃષ્ટિ થઈ, અનુભવદૃષ્ટિ થઈ, નિશ્ચય ભાન થાય ત્યારે વ્યવહાર હોય. જુઓ! આ ‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય’નું આ વ્યાખ્યાન ચાલે છે. પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાયની કાંઈ બીજી વાત ન હોય. ... હોય કે નહિ? ભિન્ન ભિન્નને જાણી વ્યવહાર જુદો છે, નિશ્ચય જુદો છે એમ જાણીને પોતાની ઉદ્ધતા કરે છે. ભગવાનનો માર્ગ એમ નથી, ત્યારે છે કેમ?

જાણે જ્યારે નિશ્ચયના ભેદ વ્યવહાર સહુ,

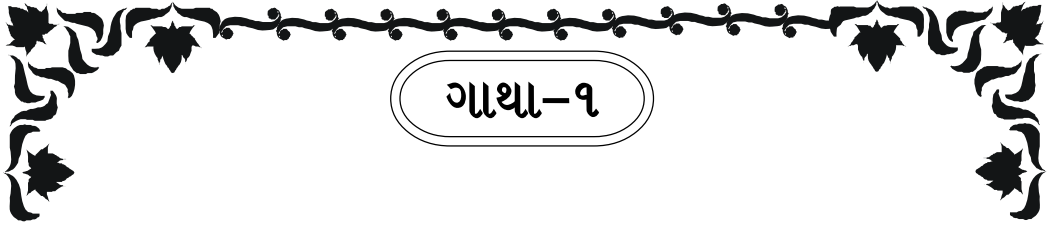
કારણને ઉપચાર માને ત્યારે બુદ્ધતા. ૫

‘જાણે જ્યારે નિશ્ચયના ભેદ વ્યવહાર સહુ...’ નિશ્ચય સ્વરૂપ આત્માની દૃષ્ટિ-જ્ઞાન-ચારિત્ર નિશ્ચય. એને ભેદરૂપ એટલે વ્યવહાર વિકલ્પ ઉઠતો હોય છે. વ્યવહાર સમકિત, વ્યવહાર જ્ઞાન, વ્યવહાર ચારિત્ર. ‘ભેદ વ્યવહાર સહુ’ એ બધો વ્યવહાર છે. નિશ્ચયના સમકાળમાં જેટલા વિકલ્પો જે છે શ્રદ્ધાના, જ્ઞાનના ને ચારિત્ર મહાવ્રત આદિ તે બધા ‘ભેદ વ્યવહાર સહુ કારણને ઉપચાર માને...’ લ્યો, ઠીક! એને કારણને ઉપચાર (માને). સાથે, હોં! સાથે. પહેલું કારણ ને પછી કાર્ય એની તો ના પાડી, ભિન્ન ભિન્ન એમ નથી. (અજ્ઞાની કહે), નહિ. કારણ પહેલું હોય ને કાર્ય પછી હોય. ‘જાણે જ્યારે નિશ્ચયના ભેદ વ્યવહાર સહુ, કારણને ઉપચાર માને...’ એ જે વ્યવહાર છે એને એ કારણ માને કે ઉપચાર માને, ‘ત્યારે બુદ્ધતા.’ ત્યારે સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવાય. કહો! સમજાણું કાંઈ? અહીં એટલામાં સમાડી દીધું, લ્યો!

(દોહા) - શ્રીગુરુ પરમ દયાળ થઈ દિયો સત્ય ઉપદેશ,

જ્ઞાની માને જાણીને, મૂઢ ગ્રહે છે કલેશ. ૬

શ્રીગુરુ પરમ દયાળ થઈને દીયો સાચો ઉપદેશ. મોક્ષમાર્ગનો સાચો, સત્ય ઉપદેશ દીધો. ‘જ્ઞાની માને...’ જ્ઞાની સાચું જાણીને માને છે. મૂઢ તો એમાંથી એકલો કલેશ રાગ, દ્વેષને ગ્રહણ કરે છે, રાગ-દ્વેષનો ભાવ ગ્રહણ કરીને દુઃખી થાય છે. વીતરાગ માર્ગ જે ગ્રહણ કરવો જોઈએ એ ન ગ્રહણ કરતા ‘મૂઢ ગ્રહે છે કલેશ.’ રાગ અને દ્વેષના પરિણામને ધર્મ માનીને એમાંથી-શાસ્ત્રમાંથી કાઢે કે, આ છે... આ છે... આ છે. ‘મૂઢ ગ્રહે છે કલેશ.’ કષાય ગ્રહણ કરે છે, એમ. વીતરાગભાવ ગ્રહણ કરતો નથી.

હવે ગ્રન્થકર્તા શ્રી અમૃતચન્દ્રાચાર્યદેવ મંગલાચરણનિમિત્તે પોતાના ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરીને આ જીવનું પ્રયોજન સિદ્ધ થવાના કારણભૂત નિશ્ચય અને વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગની એકતારૂપ ઉપદેશ જેમાં છે એવા ગ્રન્થનો આરંભ કરે છે.

સૂત્રાવતાર :-

(આર્યા છન્દ)

તજ્જયતિ પરં જ્યોતિઃ સમં સમસ્તૈરનન્તપર્યાયૈઃ ।

દર્પણતલ ઇવ સકલા પ્રતિફલતિ પદાર્થમાલિકા યત્ર ।।૧।।

અન્વયાર્થ :- [યત્ર] જેમાં [દર્પણતલ ઇવ] દર્પણની સપાટીની પેઠે [સકલા] બધા [પદાર્થમાલિકા] પદાર્થોનો સમૂહ [સમસ્તૈરનન્તપર્યાયૈઃ સમં] અતીત, અનાગત અને વર્તમાનકાળના સમસ્ત અનંત પર્યાયો સહિત [પ્રતિફલતિ] પ્રતિબિંબિત થાય છે, [તત્] તે [પરં જ્યોતિઃ] સર્વોત્કૃષ્ટ શુદ્ધ ચેતના સ્વરૂપ પ્રકાશ [જયતિ] જયવંત વર્તે.

ટીકા :- ‘તત્ પરં જ્યોતિઃ જયતિ’ - તે પરમ જ્યોતિ-સર્વોત્કૃષ્ટ શુદ્ધ ચેતનાનો પ્રકાશ જયવંત વર્તે છે. તે કેવો છે? ‘યત્ર સકલા પદાર્થમાલિકા પ્રતિફલતિ’ - જે શુદ્ધ ચેતના પ્રકાશમાં બધા જ જીવાદિ પદાર્થોનો સમૂહ પ્રતિબિંબિત થાય છે. કેવી રીતે? ‘સમસ્તૈઃ અનન્તપર્યાયૈઃ સમં’ - પોતાના સમસ્ત અનંત પર્યાયો સહિત પ્રતિબિંબિત થાય છે.

ભાવાર્થ :- શુદ્ધ ચેતના પ્રકાશનો કોઈ એવો જ મહિમા છે કે તેમાં 'જેટલા પદાર્થો છે તે બધા જ પોતાના આકાર સહિત પ્રતિભાસમાન થાય છે.' ક્યા દૃષ્ટાંતે? દર્પણતલ ઇવ - અરીસાના ઉપરના ભાગમાં ઘટપટાદિ પ્રતિબિંબિત થાય છે તેમ. અહીં અરીસાનું દૃષ્ટાંત આપ્યું છે તેનું પ્રયોજન એ જાણવું કે અરીસાને એવી ઈચ્છા નથી કે હું આ પદાર્થોને પ્રતિબિંબિત કરું. જેમ લોઢાની સોય લોહચુંબકની પાસે પોતાની મેળે જાય છે તેમ અરીસો પોતાનું સ્વરૂપ છોડી તેમને પ્રતિબિંબિત કરવા માટે પદાર્થની સમીપે જતો નથી. વળી તે પદાર્થો પણ પોતાનું સ્વરૂપ છોડીને તે અરીસામાં પેસતા નથી. જેમ કોઈ પુરુષ (બીજા) કોઈ પુરુષને કહે કે અમારું આ કામ કરો જ, તેમ તે પદાર્થો પોતાને પ્રતિબિંબિત કરવાની અરીસાને પ્રાર્થના પણ કરતા નથી. સહજ જ એવો સંબંધ છે કે જેવો તે પદાર્થોનો આકાર છે તેવા જ આકારરૂપે અરીસામાં પ્રતિબિંબિત થાય છે. પ્રતિબિંબિત કરવાની અરીસાને પ્રાર્થના પણ કરતા નથી. સહજ જ એવો સંબંધ છે કે જેવો તે પદાર્થોનો આકાર છે તેવા જ આકારરૂપે અરીસામાં પ્રતિબિંબિત થાય છે. પ્રતિબિંબ પડતાં અરીસો એમ માનતો નથી કે આ પદાર્થો મારા માટે ભલા છે, ઉપકારી છે, રાગ કરવા યોગ્ય છે, બધા પદાર્થો પ્રત્યે સમાન ભાવ પ્રવર્તે છે. જેવી રીતે અરીસામાં કેટલાક ઘટપટાદિ પદાર્થો પ્રતિબિંબિત થાય છે તેવી જ રીતે જ્ઞાનરૂપી દર્પણમાં સમસ્ત જીવાદિ પ્રતિબિંબિત થાય છે. એવું કોઈ દ્રવ્ય કે પર્યાય નથી જે જ્ઞાનમાં ન આવ્યું હોય. આવા શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ પ્રકાશનો સર્વોત્કૃષ્ટ મહિમા સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે.

અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે છે કે અહીં ગુણનું સ્તવન કર્યું, કોઈ પદાર્થનું નામ ન લીધું તેનું કારણ શું? પહેલાં પદાર્થનું નામ લેવું જોઈએ અને પછી ગુણનું વર્ણન કરવું જોઈએ. તેનો ઉત્તર :- અહીં આચાર્યે પોતાનું પરીક્ષાપ્રધાનપણું પ્રગટ કર્યું છે. ભક્ત બે પ્રકારના છે- એક આજ્ઞાપ્રધાન, બીજા પરીક્ષાપ્રધાન. જે જીવો પરંપરા માર્ગવડે ગમે તેવા દેવ-ગુરુનો ઉપદેશ પ્રમાણ કરીને વિનયાદિ ક્રિયારૂપ પ્રવર્તે તેને આજ્ઞાપ્રધાન કહીએ અને જેઓ પોતાના સમ્યગ્જ્ઞાન વડે પહેલાં સ્તુતિ કરવા યોગ્ય ગુણનો નિશ્ચય કરે અને પછી જેમનામાં તે ગુણ હોય તેમના પ્રત્યે વિનયાદિ ક્રિયારૂપ પ્રવર્તે તેને પરીક્ષાપ્રધાન કહીએ. કેમ કે કોઈ પદ, વેશ અથવા સ્થાન પૂજ્ય નથી, ગુણ પૂજ્ય છે તેથી અહીં શુદ્ધ ચેતના પ્રકાશરૂપ ગુણ સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે એમ આચાર્યે નિશ્ચય કર્યો. જેમનામાં એવો ગુણ હોય તે સહજ જ સ્તુતિ કરવા યોગ્ય થયો. કારણ કે જે ગુણ છે તે દ્રવ્યના આશ્રયે છે, જુદો નથી એમ વિચારીને નિશ્ચય કરીએ તો એવો ગુણ પ્રગટરૂપ અરિહંત અને સિદ્ધમાં હોય છે. આ રીતે પોતાના ઇષ્ટદેવનું સ્તવન કર્યું. ૧.

‘હવે ગ્રન્થકર્તા શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવ મંગલાચરણનિમિત્તે...’ મંગળના આચરણ નિમિત્તે. ‘પોતાના ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરીને...’ એ તો પોતે ‘ટોડરમલ્લજી’એ પહેલું કર્યું છે. હવે પોતે ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ પોતે પણ દેવ અને શાસ્ત્રને નમસ્કાર કરે છે. દેવ અને શાસ્ત્રને. ‘સમયસાર’માં બેનો પાઠ છે. ‘નમઃ સમયસારાય’ અહીં બે લેશે. ‘ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરીને આ જીવનું પ્રયોજન...’ આ જીવનું પ્રયોજન ‘સિદ્ધ થવાના કારણભૂત...’ આત્માનું પ્રયોજન એ મોક્ષ, એના, ‘સિદ્ધ થવાના કારણભૂત નિશ્ચય અને વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગની...’ આત્માનું પ્રયોજન જે મોક્ષ-પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિ, એના કારણભૂત. ‘નિશ્ચય અને વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગની એકતારૂપ...’ જુઓ! આમાંથી અર્થ ઉઘા કરતા’તા પેલા. મોક્ષમાર્ગની એકતા. એકતા એટલે જ્યાં નિશ્ચય છે ત્યાં વ્યવહાર છે, જુદો જુદો છે નહિ. બે એક છે એમ નહિ પણ નિશ્ચય ને વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગની એકતારૂપ ઉપદેશ. સાથે છે, એવો ‘ઉપદેશ જેમાં છે એવા ગ્રન્થનો આરંભ કરે છે.’ લ્યો! જુઓ! આ ‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય’ પહેલુવહેલું વંચાય છે, આટલા વર્ષમાં કોઈ દિ’ વાંચ્યું નથી. હિન્દી હતું ને! હિન્દી. આ ગુજરાતી થઈને સૌના હાથમાં આવ્યું છે ને? ઘણાને આવી ગયા છે. હવે સૂત્રાવતાર. ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ પોતે મંગલાચરણ કરે છે.

તજ્જયતિ પરં જ્યોતિઃ સમં સમસ્તૈરનન્તપર્યાયૈઃ ।

દર્પણતલ ઇવ સકલા પ્રતિફલતિ પદાર્થમાલિકા યત્ર ॥૧॥

પહેલા અન્વયાર્થ લઈએ. ‘જેમાં...’ ‘દર્પણતલ ઇવ’ દર્પણનું તળ નામ ‘સપાટીની પેઠે...’ જુઓ! કેવળજ્ઞાનની વ્યાખ્યા કરે છે. કેવળજ્ઞાન દેવની વ્યાખ્યા બતાવે છે. દર્પણની સપાટી, ‘દર્પણતલ’ એની ‘સપાટીની પેઠે...’ ‘સકલા’ બધા ‘પદાર્થમાલિકા’ ‘બધા પદાર્થોનો સમૂહ...’ ‘સમસ્તૈરનન્તપર્યાયૈઃ સમં’ ‘સમસ્તૈરનન્તપર્યાયૈઃ સમં’ ‘અતીત,...’ પર્યાય (એટલે) દરેક દ્રવ્યની ભૂતકાળની અનંતી પર્યાયો. ‘અનાગત અને વર્તમાનકાળના...’ અને વર્તમાનની ‘સમસ્ત અનંત પર્યાયો સહિત પ્રતિબિંબિત થાય છે, ‘પ્રતિફલતિ...’ એક સમયમાં ભગવાનના જ્ઞાનમાં ત્રણકાળ, ત્રણલોકની જે ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન પર્યાય છે તેને જાણે છે. એમાં આગળ-પાછળ ક્યાં આવ્યું આમાં?

મુમુક્ષુ :- થાય ત્યારે જાણે.

ઉત્તર :- થાય ત્યારે જાણે કે એક સાથે જાણે? થાય ત્યારે જાણે? ભવિષ્યની પર્યાય થાય ત્યારે જાણે ને ભગવાન? ‘બંડીજી’! અત્યારે જાણે છે. એક સમયમાં ત્રણકાળ, ત્રણલોકને (જાણે છે). થાય ત્યારે જાણે એ તો, ‘સમસ્તૈરનન્તપર્યાયૈઃ’ એમ કીધું છે ને? ‘સમસ્તૈરનન્તપર્યાયૈઃ’. બધી પર્યાય. ભૂતકાળની અનંતી દ્રવ્યની, ભવિષ્યની અનંતી ને વર્તમાનની અનંતી, અનંત ગુણની અનંતી, અનંત ગુણની અનંતી.

‘અતીત, અનાગત અને વર્તમાનકાળના સમસ્ત અનંત પર્યાયો સહિત...’ કોણ? પદાર્થનો સમૂહ. ઇ પહેલા આવી ગયું. બધા પદાર્થોનો સમૂહ. તે પદાર્થનો સમૂહ પણ બધી ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન, પર્યાય સહિત. ‘પ્રતિફલતિ’ એમાં પ્રગટ જણાય છે, એમ. પ્રતિ જણાય છે, પ્રતિબિંબિત થાય છે. ‘તે...’ આમ તો પ્રતિબિંબની વાત લે છે. પ્રતિબિંબ ક્યાં? એનું પ્રતિબિંબ ક્યાં પડતું? એ સંબંધીનું જ્ઞાન આવ્યું એને પ્રતિબિંબ કહેવામાં આવે છે. દર્પણ સપાટીમાં દર્પણમાં પણ ક્યાં એ ચીજ આવે છે? એ તો પોતાની પર્યાય છે. ‘તે ‘પરં જ્યોતિ:’ સર્વોત્કૃષ્ટ શુદ્ધ ચેતના સ્વરૂપ પ્રકાશ...’ આ પરમાત્મા, લ્યો! આને પરમાત્મા કહીએ. જેને એક સમયમાં ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન બધી પર્યાયો જણાય છે એવા ‘સર્વોત્કૃષ્ટ શુદ્ધ ચેતના સ્વરૂપ...’ દેખો? ‘પરં જ્યોતિ:’ ચૈતન્ય જ્યોત તે આવી છે કે જેને ગયા કાળ, વર્તમાન, ભવિષ્ય બધા પર્યાયો સહિત પદાર્થનો સમૂહ જેમાં જણાય છે. એવો સર્વોત્કૃષ્ટ શુદ્ધ ચેતના સ્વરૂપ પ્રકાશ. લ્યો! ચાર જ્ઞાન સર્વોત્કૃષ્ટ નથી.

‘સર્વોત્કૃષ્ટ ચેતના સ્વરૂપ પ્રકાશ, જયંત વર્તો.’ લ્યો! પહેલું માંગલીક કર્યું. આવું કેવળજ્ઞાન જયંત વર્તો. ભૂતકાળમાં પણ કેવળજ્ઞાની થઈ ગયા, વર્તમાનમાં છે અને ભવિષ્યમાં થશે એવા કેવળજ્ઞાની જગતમાં જયંત વર્તો. સદાય કેવળજ્ઞાની રહો અને ત્રણકાળની પર્યાય તેમાં જણાય એવો સર્વોત્કૃષ્ટ ચેતન્ય પ્રકાશ એમ ને એમ પછી રહો. પહેલા શબ્દમાં દર્પણનો દાખલો આપીને સિદ્ધ કર્યું. અરીસામાં જેમ બધી ચીજ જણાય છે એમ જ્ઞાનમાં ત્રણકાળ, ત્રણલોક એક સાથે જણાય છે. એક સાથે જણાય એવો જ્ઞાન પર્યાયનો ધર્મ છે, સ્વભાવ છે.

મુમુક્ષુ :- દર્પણ તળ એટલે....

ઉત્તર :- દર્પણ તળ. દર્પણના તળમાં જેમ બીજી ચીજો જણાય. તળ એટલે ઉપરનો ભાગ. હેઠલું લાકડું નહિ. કાચના બે ભાગ હોય છે ને? પાછલો ભાગ નહિ, મોઢા આગળનો ભાગ. પ્રકાશમાન. પાછળ તો ડાઘ હોય છે, કાળુંમશ હોય, લાકડું હોય. મોઢા આગળના ભાગમાં પ્રકાશમાન જેમ જણાય એમ જ્ઞાનના પ્રકાશની પર્યાયમાં, પર્યાયમાં ત્રણકાળ, ત્રણલોકની પર્યાય જણાય છે, એમ કહે છે. સમજાણું? દર્પણ તળને સપાટી કીધી ને? દર્પણનો ઉપરનો ભાગ. પાછળના ભાગમાં ન હોય.

ટીકા :- ‘તત્ પરં જ્યોતિ: જયતિ’ - તે પરમ જ્યોતિ: સર્વોત્કૃષ્ટ ચૈતન્ય એની સત્તાનો સ્વીકાર કરે ને આવો. એક સમયમાં જ્ઞાનનો પર્યાય ત્રણકાળ, ત્રણલોકને એક સમયમાં જાણે એવી સત્તાનો સ્વીકાર એ ચૈતન્યની સત્તાનો સ્વીકાર છે. સમજાણું કાંઈ? એક સમયની આવી પર્યાય એમ પોતાનો સ્વભાવ બતાવ્યો. ઓહોહો...! જ્ઞાનનો પર્યાય દ્રવ્યને સર્વોત્કૃષ્ટ ચેતન પ્રકાશ સ્વરૂપ પ્રગટ્યો. ભૂત, વર્તમાન, ભવિષ્ય બધી પર્યાયોના સમૂહ સહિત પદાર્થનો સમૂહ જણાણો એ જયંત વર્તો. એવી જૈન શક્તિ પ્રગટેલી જગતમાં જયંત રહો, જયંત રહો! એ સાધ્ય પૂર્ણ પ્રગટ્યું તે જયંત રહો. અમને પણ સાધ્ય પ્રગટવાનો વ્યવસાય

છે, (એ) પ્રગટશે એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ?

જે બધી ચીજના જાણનાર છે, દેવ કોઈ ચીજના કરનાર નથી એમ સિદ્ધ કરવું છે. કોઈ કર્તા છે ઈશ્વર, ન તો પરમાત્મા જગતના પદાર્થના સમૂહને કરે છે એમ નથી. દેવ એને કહીએ કે જેના ચૈતન્યના સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકાશમાં ત્રણકાળની પર્યાય સમૂહ જણાય એને દેવ કહેવામાં આવે છે. દેવની ઓળખાણ આપી, કર્તા-બર્તા કોઈ દેવ કહેવાય જ નહિ. કર્તા હોય તો એણે પહેલા નહોતું જાણ્યું? પહેલા સર્વજ્ઞ થયો નહિ. સર્વજ્ઞ ક્યારે કહેવાય? કે, સર્વજ્ઞ એક સમયમાં ભૂત, ભવિષ્ય ને વર્તમાનને જાણે. કર્તા થયેલો હોય તો કર્તા પહેલા કોઈ ચીજ નહોતી, તેને સર્વજ્ઞ તો કહેવાય નહિ. થઈશ ને પછી જાણીશ, થઈ અત્યારે જાણી ને પછી જાણી. ... એવો સ્વભાવ હોઈ શકે નહિ એમ સિદ્ધ કરે છે. સમજાણું કાંઈ? દેવનું જ્ઞાન તો એવું છે કે એક સમયમાં ત્રણકાળને જાણે. દેવ કોઈ કાળને ઉત્પન્ન કરે, કોઈ કાળને, જગતની ચીજને ઉત્પન્ન કરે અને બે કાળને જાણે કે ઉત્પન્ન કરે પછીના કાળને જાણે એમ વસ્તુનું સ્વરૂપ છે નહિ.

‘તે પરમ જ્યોતિ...’ જુઓને! આને દેવ કહેવાય. ‘સર્વોત્કૃષ્ટ શુદ્ધ ચેતનાનો પ્રકાશ જ્યવંત વર્તે છે.’ જ્યવંત વર્તે છે, ત્રિકાળ એમ ને એમ વર્તે છે, એમ કહે છે. આહાહા...! અનંત કાળથી આ સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર વર્ત્યા જ કરે છે. પદાર્થો એમ ને એમ છે એના જ્ઞાનમાં રચના થઈ એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? અહો...! જ્ઞાનની સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકાશ શક્તિ અને એમાં બધું જણાય, એ બધું જાણનારની દશા જ્યવંત વર્તો, પરમાત્મા જ્યવંત વર્તો! ત્રણકાળમાં ત્રણલોકને જાણનારા, ત્રણકાળને જાણનારનો કોઈ દિ’ વિરહ ન હોય, ન હોય. એવી દશા સદાય શાશ્વત રહો. આહાહા...! દેવની વ્યાખ્યા મોટી કરી ત્રણકાળના સમૂહને જાણે, પદાર્થસમૂહ ઘણા બધા પદાર્થ છે, એક જ તત્ત્વ નથી. પોતા સિવાય પણ અનંત છે. એની ભૂત, ભવિષ્ય ને વર્તમાન અને પોતાની પણ ભૂત, ભવિષ્ય ને વર્તમાન બધી પર્યાયને જાણે છે, લ્યો!

“યત્ર સકલા પદાર્થમાલિકા પ્રતિફલતિ” ‘જે શુદ્ધ ચેતના પ્રકાશમાં...’ ભગવાનના ચૈતન્યની પર્યાયની નિર્મળતામાં, ‘બધા જ જીવાદિ પદાર્થોનો સમૂહ...’ જીવ આદિ (એટલે) એકલો જીવ નથી, છ દ્રવ્ય છે. છ દ્રવ્ય છે એ તો એક કેવળજ્ઞાનની એક સમયની પર્યાયને જાણવાની તાકાત છે. સમજાણું? ‘બધા જીવાદિ પદાર્થોનો સમૂહ પ્રતિબિંબિત થાય છે.’ ‘પ્રતિફલતિ’ જણાય છે. ‘કેવી રીતે?’ ‘સમસ્તૈઃ અનન્તપર્યાયૈઃ સમં’ ‘પોતાના સમસ્ત અનંત પર્યાયો સહિત...’ ‘પર્યાયૈઃ સમં’ ‘સમં’નો અર્થ શું કર્યો? સહિત? સાથે... સાથે. સમસ્ત અનંત પર્યાયોની સાથે, સહિત. પોતાના સમસ્ત પર્યાયસ્વરૂપ. કોણ? પેલા પદાર્થસમૂહ. સઘળા પદાર્થ જગતના જેટલા છે એ બધા સમસ્ત અનંત પર્યાયો સહિત જ્ઞાનના સર્વોત્કૃષ્ટ સુખમાં, વિકાસમાં જાણવામાં આવે છે. ‘પ્રતિબિંબિત થાય છે.’

ભાવાર્થ :- ‘શુદ્ધ ચેતના પ્રકાશનો કોઈ એવો જ મહિમા છે...’ જ્ઞાનની શુદ્ધ ચેતનાની

પર્યાયનો પ્રગટ એવો કોઈ મહિમા છે. ત્રિકાળ તો છે, એની વાત નથી, આ તો વર્તમાનની વાત. ‘શુદ્ધ ચેતના પ્રકાશનો કોઈ એવો જ મહિમા છે કે તેમાં ‘જેટલા પદાર્થો છે...’ ત્રણકાળ, ત્રણલોક જેટલા (છે) ‘તે બધા જ, પોતાના આકાર સહિત...’ પોતાના સ્વરૂપ સહિત, એમ. આકાર એટલે સ્વરૂપ. જે એનું સ્વરૂપ છે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય આદિ એના સ્વરૂપ સહિત ‘પ્રતિભાસમાન થાય છે.’ એ પ્રતિભાસમાન થાય છે. ... પ્રતિભાસમાન એમાં છે? એમ લેવું કે બધા જ પોતાના આકાર નામ સ્વરૂપ સહિત પ્રતિભાસમાન થાય છે, એમ જોઈએ. ‘પ્રતિભાસમાન થાય છે.’ બરાબર છે. આહા...! ‘ભા’નો ‘મા’ થઈ ગયો છે. કહો! સમજાશું? એ તો થઈ જાય, એમાં કાંઈ નહિ. એ તો છાપવામાં ફેર પડી જાય.

‘શુદ્ધ ચેતના પ્રકાશનો કોઈ એવો જ મહિમા છે...’ એ જાણે છે, બસ! કોઈ પદાર્થને કરવું, હરવું, ફેરવવું, ટાળવું, ભાંગવું, તોડવું, મેળવવું, દૂર કરવું એ છે નહિ. એવા દેવના જ્ઞાનની પૂર્ણ શક્તિમાં બધું જણાય એને દેવ કહેવામાં આવે છે. ત્રણકાળ બીજાને જાણે ને બીજાની રક્ષા કરે ને બીજાને જન્મ લઈને મારે ને, રાક્ષસોને મારે ને ભક્તોને તારે ને એ દેવનું સ્વરૂપ નથી એમ કહે છે. જેની જ્ઞાન દશામાં ત્રણકાળ, ત્રણલોક જાણે એવો જ જેનો પર્યાયનો મહિમા છે એને દિવ્ય મહિમા કહેવાય છે. ‘પ્રવચનસાર’માં આવે છે.

‘કથા દષ્ટાંતે? દર્પણતલ ઇવ - અરીસાના ઉપરના ભાગમાં...’ હેઠલા ભાગમાં નહિ, અરીસાના ઉપરના ભાગમાં. તળ શબ્દ છે ને એટલે. ‘ઘટપટાદિ પ્રતિબિંબિત થાય છે તેમ.’ અરીસાના ઉપરના ભાગમાં ઘટપટાદિ અરીસામાં જેમ જણાય છે તેમ ભગવાન જ્ઞાનની પર્યાયમાં લોકાલોક એને જણાય છે. દ્રવ્યમાં નહિ, પર્યાયમાં જણાય છે. દ્રવ્ય તો ત્રિકાળ છે. દર્પણમાં આ બહારનો ભાગ છે ને? ઉપરમાં. એમ આ પર્યાય બહારની વાત છે. પ્રગટ થયેલી પર્યાયમાં બધું જણાય છે, દ્રવ્ય તો ત્રિકાળ ધ્રુવ છે. અરીસાના ઉપરના ભાગમાં ઘટપટાદિ, ઘટપટ આદિ બધું પ્રતિબિંબિત થાય તેમ.

‘અહીં અરીસાનું દષ્ટાંત આપ્યું છે તેનું પ્રયોજન એ જાણવું કે અરીસાને એવી ઇચ્છા નથી કે...’ હવે આ એનો સિદ્ધાંત આવ્યો. ‘અરીસાને એવી ઇચ્છા નથી કે હું આ પદાર્થને પ્રતિબિંબિત કરું.’ છે એવી (ઇચ્છા)? અરીસાને એવી ઇચ્છા છે? અરીસાનો દાખલો આપીને આ સિદ્ધાંત સિદ્ધ કરે છે. અરીસાને એવી ઇચ્છા નથી કે હું આ પદાર્થને, આ પદાર્થ એમ. સામે ઘટપટ દેખાય ને એ. ઇચ્છા નથી કે, આ પદાર્થને પ્રતિબિંબિત કરું. ‘જેમ લોઢાની સોય લોહચુંબકની પાસે પોતાની મેળે જાય છે તેમ અરીસો પોતાનું સ્વરૂપ છોડી તેમને પ્રતિબિંબિત કરવા માટે પદાર્થની સમીપે જતો નથી.’ બેય વાત કરી. પદાર્થને ... ઇચ્છા નથી, તેમ ત્યાં જાતો નથી, એમ. પદાર્થને જાણવા માટે અરીસાને ઇચ્છા નથી તેમ અરીસો ત્યાં જાતો નથી. પદાર્થ પાસે જાય તો અરીસો પદાર્થ જાણે એમ છે નહિ. એમ સિદ્ધ કરવું છે. ‘અરીસો પોતાનું સ્વરૂપ છોડી તેમને પ્રતિબિંબિત કરવા માટે પદાર્થની સમીપે જતો નથી.’

એ આપણે આવે છે ‘સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકાર’માં, દીવાના અધિકારમાં.

‘વળી તે પદાર્થો પણ...’ લ્યો! હવે ન્યાં એમ આવ્યું. બે વાત આમ પદાર્થની કરી, અરીસાની. અરીસાને ઇચ્છા નથી અને અરીસો ત્યાં જાતો નથી—બે વાત કરી. પદાર્થના પ્રતિબિંબિત (થવા) માટે અરીસાને ઇચ્છા નથી અને અરીસો પદાર્થના પ્રતિબિંબિત માટે પદાર્થ પાસે જાતો નથી. ‘વળી તે પદાર્થો પણ પોતાનું સ્વરૂપ છોડીને તે અરીસામાં પેસતા નથી.’ લ્યો! છોડે છે ન્યાં ઘટપટ પોતાની વસ્તુ છોડી દે છે? ‘પોતાનું સ્વરૂપ છોડીને તે અરીસામાં પેસતા નથી. જેમ કોઈ પુરુષ (બીજા) કોઈ પુરુષને કહે (આમાંથી) કે અમારું આ કામ કરો જ,...’ ન્યાં પણ એમ છે, દેવદત્તને યજ્ઞદત્તનું.

‘જેમ કોઈ પુરુષ બીજા પુરુષને કહે કે અમારું આ કામ કરો જ, તેમ તે પદાર્થો પોતાને પ્રતિબિંબિત કરવાની અરીસાને પ્રાર્થના પણ કરતા નથી.’ એમ. ... અરીસાને ઇચ્છા નથી અને જેને જાણે છે તેની પાસે જાતો નથી. પદાર્થ આને પ્રતિબિંબ માટે પોતાના સ્વરૂપને છોડીને પેસતા નથી, પોતાના સ્વરૂપને છોડીને પેસતા નથી અને એને પ્રતિબિંબિત થવા માટે પ્રાર્થના કરતા નથી, અરીસાને પ્રાર્થના કરતા નથી ભાઈસા’બ પ્રતિબિંબ કર. દાખલો સરસ આપ્યો છે.

‘તેમ તે પદાર્થો પોતાને પ્રતિબિંબિત કરવાની અરીસાને પ્રાર્થના પણ કરતા નથી. સહજ જ એવો સંબંધ છે કે જેવો તે પદાર્થોનો આકાર છે...’ આકાર એટલે સ્વરૂપ ‘તેવા જ આકારરૂપે અરીસામાં પ્રતિબિંબિત થાય છે.’ લ્યો! બહુ સારો દાખલો આપ્યો. અરીસાને ઇચ્છા નથી કે વસ્તુને પ્રતિબિંબિત કરું. અરીસો પોતાના સ્વરૂપને, પોતાના ભાવને છોડીને ત્યાં જાતો નથી. એ બે વાત કરી. પર પદાર્થને પ્રતિબિંબિત કરવા માટે તે અરીસામાં પેસતા નથી અને પર પદાર્થ અરીસાને પ્રાર્થના કરતા નથી ભાઈસા’બ પ્રતિબિંબ કર. કહો! સમજાણું આમાં? બેય બાજુ બે બોલ લીધા.

‘સહજ જ એવો સંબંધ છે...’ સ્વભાવિક એવો સંબંધ છે ‘કે જેવો તે પદાર્થોનો આકાર છે...’ જુઓ! તે પદાર્થ આમાં. ‘તેવા જ આકારરૂપે અરીસામાં પ્રતિબિંબિત થાય છે.’ જેવું તેનું સ્વરૂપ હોય તેવું જ એમાં અરીસામાં પ્રતિબિંબિત થાય છે. ‘પ્રતિબિંબ પડતા અરીસો એમ માનતો નથી...’ હવે અહીં આવ્યું પાછું. પરપદાર્થોનું અરીસામાં ‘પ્રતિબિંબ પડતાં અરીસો એમ માનતો નથી કે આ પદાર્થો મારા માટે ભલા છે,...’ માનતો હશે અરીસો? આ રંગ-બંગ દેખાય, કસ્તૂરી આવી પડેલી દેખાય. ‘આ પદાર્થો મારા માટે ભલા છે, ઉપકારી છે,...’ એમ એ અરીસો માનતો નથી. ઓહો...! શેય-જ્ઞાયકની ભિન્નતા અને છતાં બેનો શેય-જ્ઞાયક સંબંધ. ભિન્નતા છતાં બેનો સંબંધ સહજ થઈ જાય છે એમ અહીં સિદ્ધ કરે છે.

‘મારા માટે ભલા છે, (આ પદાર્થો) ઉપકારી છે, રાગ કરવા યોગ્ય છે,...’ લ્યો! માને

છે? એમ. ‘પદાર્થો મારા માટે ભલા છે, ઉપકારી છે, રાગ કરવા યોગ્ય છે, બધા પદાર્થો પ્રત્યે સમાન ભાવ પ્રવર્તે છે.’ અરીસાને તો બધા પદાર્થો પ્રત્યે સરખો ભાવ રહે છે. ‘જેવી રીતે અરીસામાં કેટલાક ઘટપટાદિ પદાર્થો પ્રતિબિંબિત થાય છે તેવી જ રીતે જ્ઞાનરૂપી દર્પણમાં સમસ્ત જીવાદિ પ્રતિબિંબિત થાય છે.’ પેલામાં શું કહે છે? બધા થતા નથી ને. અરીસામાં તો કેટલાક પદાર્થો પ્રતિબિંબિત થાય છે, એમ શબ્દ છે. દાખલો છે ને! દાખલામાં કાંઈ બધાં અરીસામાં થાતા નથી. ‘જેવી રીતે અરીસામાં કેટલાક ઘટપટાદિ પદાર્થો પ્રતિબિંબિત થાય છે...’ અરીસામાં કાંઈ બધા પદાર્થો પ્રતિબિંબિત થતા નથી. ‘તેવી જ રીતે...’ દાખલાનો અરીસો તો ટૂંકા પદાર્થને થોડા પદાર્થને પ્રતિબિંબિત કરે છે. આ ‘જ્ઞાનરૂપી દર્પણમાં સમસ્ત જીવાદિ પ્રતિબિંબિત થાય છે.’ આટલું. સમજાણું કાંઈ?

.. જ્ઞાન બધાને જાણે છે, સર્વજ્ઞને અલ્પ જ્ઞાન નથી ને રાગ નથી. અહીંયા અલ્પ જ્ઞાન ને રાગ છે પણ જ્ઞાન તો સમસ્તને જાણે છે. જાણવા સિવાય એની કોઈ ક્રિયા નથી, આત્માની (બીજી કોઈ ક્રિયા) છે જ નહિ. સમજાણું કાંઈ? રાગને કરવો, વ્યવહારને કરવો, નિમિત્તને કરવો, વ્યવહાર દૂર કરું એવું છે જ નહિ. એ તો સમસ્ત પદાર્થને જેમ અરીસો થોડા પદાર્થને જાણે એમ અલ્પ જ્ઞાની પ્રાણી અલ્પને જાણે પણ જાણવા સિવાય કરવું તો એનામાં-આત્મામાં છે જ નહિ. રાગનું કરવું કે શરીરની ક્રિયાને આઘી-પાછી કરવી એ વસ્તુ છે જ નહિ. સર્વજ્ઞ પૂર્ણને જાણે, અરીસો જેમ થોડાને દેખે, પ્રતિબિંબ કરે એમ આ પણ થોડાને ભલે પ્રતિબિંબ કરે પણ છે તો એનો સ્વભાવ રાગ, અલ્પજ્ઞ ને પર વસ્તુ જેમ છે તેને જાણવાનો સ્વભાવ છે. કહો! સમજાણું કાંઈ?

‘જ્ઞાનરૂપી દર્પણમાં સમસ્ત જીવાદિ પ્રતિબિંબિત થાય છે. એવું કોઈ દ્રવ્ય કે પર્યાય નથી...’ આ જગતમાં એવો કોઈ પદાર્થ કે, ‘કોઈ પર્યાય નથી જે જ્ઞાનમાં ન આવ્યું હોય.’ કહો! સમજાણું? નિમિત્ત ન આવે? નિમિત્ત પદાર્થ છે કે નહિ? નિમિત્ત પદાર્થ છે કે નહિ? પર્યાય સહિત છે કે નહિ? એક સમયમાં બધા (જણાય). અહીં પણ એ કહ્યું પછી પ્રશ્ન શું છે? અહીં પણ જ્ઞાનની પર્યાય રાગને, પરને જાણવાની (થાય છે), ભલે અરીસો થોડાને (પ્રતિબિંબિત કરે) એમ અલ્પજ્ઞ થોડાને (જાણે), સર્વજ્ઞ સમસ્તને (જાણે) એટલો ફેર છે. સમસ્ત અને થોડું. દાખલામાં અરીસાને થોડા છે એમ સાધકને પોતાના જ્ઞાનમાં થોડા છે, સર્વજ્ઞના જ્ઞાનમાં બધા, પુરા (જણાય છે). ફેર તો એટલો થોડા-વધારેનો. બાકી જાણવા-દેખવામાં કાંઈ ફેર નથી. સમજાણું કાંઈ? ધર્મીનું જ્ઞાન જાણવાનું જ કામ કરે છે એમ કહે છે. વ્યવહાર કરવો ને વ્યવહાર છોડવો એ એનું કામ નથી. થાય તેને જાણે, છૂટે તેને જાણે, ન થાય તેને જાણે, જાણે... જાણે... જાણે... એમ કહે છે. અરીસામાં થોડાનો દાખલો આપ્યો ને? કેટલા? કેટલાક સાધકમાં બીજું શું ? સાધકમાં કેટલાક પદાર્થને જાણે. પૂરું જ્ઞાન ઉઘડેલું નથી એટલે થોડા પદાર્થને જ્ઞેય પ્રતિબિંબ થતું નથી. જેટલું જ્ઞાન ઉઘડ્યું છે તેટલા સામે પદાર્થ

છે પ્રતિબિંબ છે તેને જણાય છે. કર્તા-બર્તા નથી. જ્ઞાન કોને કરે? સર્વજ્ઞ કોને કરે? એમ અરીસો કોને કરે? એમ અલ્પજ્ઞાન કોને કરે? સાધકનું જ્ઞાન કરે કે નહિ કાંઈ? અણુવ્રત પાળે, આ બધું કરે, આ જુઓ આખું શ્રાવકાચાર શાસ્ત્ર છે. એ...ઈ! વ્યવહારથી વાત કરશે. એ કાળે એના જ્ઞાનમાં એવો ભાવ હોય, અણુવ્રતનો હોય તેને જાણે. વ્યવહાર નથી એમ કહે, એ કરે, એને પાળે એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ?

કેવળજ્ઞાનમાં ‘એવું કોઈ દ્રવ્ય કે પર્યાય નથી...’ એવો કોઈ પદાર્થ કે અવસ્થા જગતમાં નથી, ‘જે જ્ઞાનમાં ન આવ્યું હોય. આવા શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ પ્રકાશનો સર્વોત્કૃષ્ટ મહિમા સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે.’ લ્યો! આવા શુદ્ધ ચૈતન્ય પ્રકાશનો સર્વોત્કૃષ્ટ મહિમા સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે, એમ કરીને માંગણિક કર્યું છે. કરવાલાયક તો આ છે. એની શક્તિ એક સમયમાં, એમાં જણાય, જ્ઞાનમાં છ કાયનું જ્ઞાન (થાય), પદાર્થ જણાય એ પોતાના માને છે એ? એ તો જ્ઞાન પોતાનું છે. એ પદાર્થને પોતાના માને છે? મને ઉપકારી થયા, મને ઘણો ઉપકાર થયો, મને લાભ થયો....

‘અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે છે...’ ગુણની વ્યાખ્યા કરીને? પર્યાયની. ‘અહીં ગુણનું સ્તવન કર્યું...’ ગુણ શબ્દે અહીં પર્યાય છે. ‘કોઈ પદાર્થનું નામ ન લીધું...’ અહીં તો પર્યાયના ગુણની વ્યાખ્યા કરી, ગુણ આવો... ગુણ આવો... ગુણ આવો... ગુણ આવો. સર્વોત્કૃષ્ટ ચૈતન્ય પ્રકાશ ત્રણકાળ ત્રણલોક બધાને જાણે. ‘પદાર્થનું નામ ન લીધું તેનું કારણ શું? પહેલાં પદાર્થનું નામ લેવું જોઈએ અને પછી ગુણનું વર્ણન કરવું જોઈએ.’ એમ. પહેલાં ગુણની વાત કરવી જોઈએ પહેલી કે પહેલાં ગુણની? એમ કહે છે. ...ગુણની વાત ઉપાડી કે, સર્વોત્કૃષ્ટ ચૈતન્ય પ્રકાશ આવો, સર્વોત્કૃષ્ટ ચૈતન્ય પ્રકાશ આવો ગુણીથી તો વાત કરી નહિ.

‘તેનો ઉત્તર :- અહીં આચાર્ય પોતાનું પરીક્ષાપ્રધાનપણું પ્રગટ કર્યું છે.’ તેનો ઉત્તર અહીં આચાર્ય પોતાનું પરીક્ષાપ્રધાનપણું, પરીક્ષાપ્રધાનપણું-પરીક્ષા કરીને અમે નક્કી કર્યું છે એવી વાત અહીંયા પ્રસિદ્ધ કરે છે. સમજાણું? ‘ભક્ત બે પ્રકારના છે - એક આજ્ઞાપ્રધાન,...’ એક આજ્ઞા માનનાર ‘બીજા પરીક્ષાપ્રધાન. જે જીવો પરંપરા માર્ગવડે ગમે તેવા દેવ-ગુરુનો ઉપદેશ પ્રમાણ કરીને વિનયાદિ ક્રિયારૂપ પ્રવર્તે તેને આજ્ઞાપ્રધાન કહીએ અને જેઓ પોતાના સમ્યગ્જ્ઞાન વડે પહેલાં સ્તુતિ કરવા યોગ્ય ગુણનો નિશ્ચય કરે...’ લ્યો! પોતાના સમ્યગ્જ્ઞાન વડે જેઓ પહેલાં-પહેલાં સ્તુતિ કરવા યોગ્ય ગુણનો એટલે પર્યાયનો નિશ્ચય કરે ‘અને પછી જેમનામાં તે ગુણ હોય તેમના પ્રત્યે વિનયાદિ ક્રિયારૂપ પ્રવર્તે તેને પરીક્ષાપ્રધાન કહીએ.’ સમજાણું? આજ્ઞાપ્રધાનમાં પણ કેટલોક નિર્ણય તો છે હોં! એ તો પછી તદ્દન (બિલકુલ) નિર્ણય કર્યો નથી એમ નહિ.

‘પોતાના સમ્યગ્જ્ઞાન વડે પહેલાં સ્તુતિ કરવા યોગ્ય ગુણનો નિશ્ચય કરે પછી જેમનામાં તે ગુણ હોય તેમના પ્રત્યે વિનય ભક્તિ આદિ ક્રિયારૂપ પ્રવર્તે તેને પરીક્ષાપ્રધાન કહીએ.

કેમ કે કોઈ પદ, વેશ અથવા સ્થાન પૂજ્ય નથી,...' કોઈ પદ, વેશ કે સ્થાન-ક્ષેત્ર, કોઈ વેશ કે કોઈ પદ બીજું મોટું પદ નામ આપ્યું. આચાર્ય, ભગવાન એવા નામ આપે છે ને? ભગવતી, ભગવાન આદિ. કોઈ પદ, કોઈ વેશ અથવા સ્થાન-ક્ષેત્ર પૂજ્ય નથી. 'ગુણ પૂજ્ય છે...' એ સિદ્ધ કરે છે, લ્યો! ગુણ પૂજ્ય છે. ક્ષેત્રમાં, પદમાં, સ્થાનમાં પણ ગુણ પૂજ્ય છે.

'તેથી અહીં શુદ્ધ ચેતના પ્રકાશરૂપ ગુણ સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે એમ આચાર્યે નિશ્ચય કર્યો.' લ્યો! તેથી અહીં શુદ્ધ ચેતના પ્રકાશરૂપ ગુણ-કેવળજ્ઞાનની પર્યાય (સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે). વિરોધ છે બધા વાંધા છે. અનિયત થાય તો અનિયત જાણે, નિયત થાય તો નિયત જાણે, અનિયત થાય તો આ નિમિત્ત આવ્યું ને નો થયું. ભગવાનના જ્ઞાનમાં અનિયત કેવું? સર્વજ્ઞને ઉડાડે છે. સર્વજ્ઞની પર્યાયની પૂર્ણતાને ઉડાડે છે. શુદ્ધ ચેતના પ્રકાશરૂપ પર્યાય. જુઓ! આ 'પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય' 'અમૃતચંદ્રાચાર્ય' મહારાજ, જે ત્રણ સૂત્રમાં ટીકા કરનારા. 'સમયસાર', 'પ્રવચનસાર', 'પંચાસ્તિકાય' તે આ સૂત્ર પહેલા શ્લોકમાં કેવળજ્ઞાનની સ્તુતિ કરી છે. ધર્મનું મૂળ સર્વજ્ઞ છે. ધર્મનું મૂળ સર્વજ્ઞ છે. કેમકે જ્ઞાનનો પર્યાય ચૈતન્ય એની શક્તિ એ કેવળજ્ઞાનીએ જે જોયું તે પ્રમાણે કહ્યું તેને ધર્મ કહેવામાં આવે છે. જેને હજી કેવળજ્ઞાનના પર્યાયના નિર્ણયમાં ઠેકાણા નહિ. સર્વજ્ઞ કેવા હોય, સર્વજ્ઞ એક ક્ષણે બધું જાણે, બાકી રહે કાંઈ?

'શુદ્ધ ચેતના પ્રકાશરૂપ ગુણ સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે એમ આચાર્યે નિશ્ચય કર્યો. જેમનામાં એવો ગુણ હોય તે સહજ સ્તુતિ કરવા યોગ્ય થયો.' જેનામાં આવી સર્વજ્ઞ ચૈતન્ય પ્રકાશમય પર્યાય પ્રગટ થઈ તે સહેજે જ સ્તુતિ કરવા લાયક થાય એમ અહીંયાં સિદ્ધ કરવું છે. કહો! સમજાણું? 'જેમનામાં એવો ગુણ હોય તે સહજ જ સ્તુતિ કરવા યોગ્ય થયો.' એમ કહે. સ્વભાવિક એની સ્તુતિ થાય, ... જેને ગુણ વહાલા છે અને જેને પૂર્ણ ગુણ પ્રગટ્યા, જેને ગુણની પર્યાય વહાલી છે ને જેને ગુણ પૂર્ણ પ્રગટ્યા છે એને સહજ જ ગુણની સ્તુતિ કરવા લાયક થાય છે, એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? એને એવો વિકલ્પ આવે છે. જ્ઞાનમાં કેવળજ્ઞાનનો પર્યાય આવડો હોય, ગુણ આવો હોય, એવો જેને પહેલો ગુણનો પ્રેમ છે એને ગુણની પર્યાય પૂર્ણ છે એના પ્રત્યે સ્તુતિનો સહજ ભાવ સ્તુતિ કરવા લાયક આવે છે.

'કારણ કે જે ગુણ છે તે દ્રવ્યના આશ્રયે છે,...' જુઓ! પદાર્થની વાત કરી હતી ને? પદાર્થનું તમે નામ ન લીધું અને પાધરી પર્યાયની વાત, ગુણની વાત કરી. પણ એ ગુણ જે છે તે દ્રવ્યને આશ્રયે છે, જુદા નથી. જે ગુણની વ્યાખ્યા કરી તે ગુણ દ્રવ્યને આશ્રયે છે, ગુણ દ્રવ્યથી જુદો નથી. જુદો ગુણ નથી. 'એમ વિચારીને નિશ્ચય કરીએ તો એવો ગુણ...' છે ને? હવે અરિહંત લે છે-દ્રવ્ય. 'કારણ કે જે ગુણ છે તે દ્રવ્યના આશ્રયે છે,...' તે નિર્મળ કેવળજ્ઞાન પર્યાય તે દ્રવ્યને આશ્રયે છે તે પર્યાય તે દ્રવ્યથી જુદો નથી એમ વિચારીને નિશ્ચય કરીએ. આમ વિચારીને નિશ્ચય કરીએ. 'તો એવો ગુણ...' એટલે એવી પર્યાય. પ્રગટરૂપ

પર્યાય તો પ્રગટ છે ને? ‘અરિહંત અને સિદ્ધમાં હોય છે.’ આવી કેવળજ્ઞાનની પર્યાય, પહેલા સર્વજ્ઞને યાદ કર્યા છે, લ્યો! ‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય’ બતાવતા, શ્રાવક આચાર બતાવતા બાર વ્રત આદિને બતાવે છે. સમજ્યા ને? દર્શન-જ્ઞાન સહિત, હોં! સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન સહિત શ્રાવકના અણુવ્રત કેવા હોય એને બતાવશે. એમાં પહેલા જ સર્વજ્ઞને યાદ કર્યા છે. ધર્માત્માને સર્વજ્ઞ જ પહેલાં સ્તુતિ કરવા લાયક છે એમ અહીંયા સિદ્ધ કર્યું.

‘તો એવો ગુણ પ્રગટરૂપ અરિહંત અને સિદ્ધમાં હોય છે. આ રીતે પોતાના ઇષ્ટદેવનું સ્તવન કર્યું.’ લ્યો! આ રીતે ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ મહારાજે પોતાના ઇષ્ટ નામ પ્રિય એવા પરમાત્મા દેવની શક્તિનું અહીંયાં સ્તવન કર્યું. દેવના ગુણ ગાયા. શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ એમ આવે છે ને એમાં? દેવની વ્યાખ્યા કરી. હવે ગુરુ ન લેતા, શાસ્ત્ર લે છે, આગમ લે છે. પછી ગુરુની વાત. પહેલાં પોતે પોતાને કહેશે કે હું આ કહું છું, પરમાગમ કહું છું એનાથી પુરુષાર્થસિદ્ધિનો ઉપાય વિદ્વાનોને સમજવા જેવો છે એમ વાત કરશે. એમ આગમની વ્યાખ્યા ફરીને આવશે.